

SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

FTAXP 14.35.01

Ұ.Б.Белгозиева¹

*¹Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫС БАРЫСЫНДА ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ХАЛЫҚ КОМПОЗИТОРЛАРЫНЫҢ МҰРАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Аннотация

Бұл мақалада жоғарғы сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудің маңызы, принциптері мен қағидалары қарастырылып, ғалымдар пікірі сараланды. Мектептегі жоғарғы сынып оқушыларына халық композиторларының әндері арқылы эстетикалық тәрбие берудің өлшемдері мен көрсеткіштері негізінде тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізіліп, оқушылардың білімдік және тәрбиелік деңгейлері анықталды.

***Тірек сөздер:** музыка, эстетика, тәрбие, модель, мотивация, халық композиторлары.*

U.B.Belgozieva¹

*¹Kazakh State Women Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

AESTHETIC EDUCATION OF STUDENTS OF SENIOR CLASSES AT EXTRACURRICULAR SUBJECTS WITH THE HELP OF CULTURAL HERITAGE OF NATIONAL COMPOSERS

Annotation

In this article the essence and principles of aesthetic education of high school students are examined, the views of scientists are analyzed. On the basis of the criteria and indices of aesthetic education on the songs of folk composers, the pupils of the secondary school performed the experimental work and revealed the educational levels of students.

***Keywords:** music, aesthetics, education, model, motivation, people, composers*

У.Б.Белгозиева¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ В ХОДЕ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТ НА МАТЕРИАЛЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ НАРОДНЫХ КОМПОЗИТОРОВ

Аннотация

В этой статье рассматриваются сущность и принципы эстетического воспитания старшеклассников, анализируются взгляды ученых. На основе критериев и показателей эстетического воспитания по песням народных композиторов ученики средней школы выполнили экспериментальную работу, которая выявила образовательные и воспитательные уровни учащихся.

Ключевые слова: музыка, эстетика, воспитание, модель, мотивация, народные композиторы.

Соңғы жылдардағы педагогикалық зерттеулерде тәрбиені әлеуметтік-мәдени тәжірибені үйрену мағынасында кеңінен түсіне білу керектігі айтылады. И.П.Подласыйдың пікірі бойынша, тәрбие жеке адамды бір мақсатқа қалыптастыру процесі. Бұл арнайы ұйымдастырылған, басқарылатын және бақыланатын, тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің қоғамға пайдалы да қажетті жеке адамның қалыптасуына әкелетін өзара іс-әрекеттері [1].

Қазіргі кезде оқу-тәрбие үрдісінде оқушыларға эстетикалық тәрбие беру жан-жақты қарастырылып, сабақта, сабақтан тыс жұмыстарда, отбасында жүзеге асырылады. Оқушылардың негізгі іс-әрекеттері оқу болғандықтан, оларды эстетикалық жағынан тәрбиелеу мектеп жауапкершілігіне жатады да, соның негізінде мектептегі оқу пәндері мен сыныптан тыс жұмыстар арқылы эстетикалық тәрбие беру мақсаты жүзеге асырылады.

Модель, моделдеу ұғымдары бірнеше мәндік мағынаға ие. Педагогикалық зерттеудің әдістерін талдауға арналған бірнеше ғылыми зерттеу жұмыстарда моделдеу ғылыми-танымдық әдіс ретінде қарастырылған.

В.В. Краевский модельді «зерттеу пәнінің белгілі бір жақтарын, байланысы мен функцияларын құрастыратын элементтер жүйесі», – деп анықтайды. Әрбір процесті модельдеуде В.В.Краевский оның қозғалыс құрылымын қарастыруды ұсынады. Жүйені де оның белгілі-бір жағдайда іске асуын жан-жақты сипаттаудың жиынтығы деп түсіндірсе, үрдістің динамикалық жаратылысын жеке адамның қалыптасуындағы мәселелерді шешудің өзіндік функциялары мен ерекшеліктерін бір жағдайдан

екінші жағдайға, бір белестен екінші белеске, яғни екінші бөлікке өтуі ретінде қарастырады [2].

Педагогикалық сөздікте модель, моделдеу ұғымдарының мағынасы жан-жақты ашылып көрсетілген. Модель төмендегідей белгілерге сай болуы керек деп көрсетеді:

- автордың зерттеу объектісінің нақты көрсеткіші тұрғысынан айқындайтын теориялық жобалауы;

- педагогикалық үдеріс пен жүйені графикалық, схемалық, жазба түрінде жобалайтын, зерттейтін және түсініктеме беретін үлгілеу тұрғысынан қамтиды [1,43-44 бб.].“Үлгілеу – зерттеу үдерісіне (жүйесіне) құрылымдық тұрғыда нақты динамикалық сипаттама беру үшін үлгіні құру үдерісі” деп атап көрсетеді [1].

А.Құсайынов, М.Т.Есееваның еңбектерінде «Үлгі (модель) – өлшем, қалып; а) үлгіленетін нысанның кез келген ойша немесе белгілік бейнесі; ә) зерттелетін нысанның сипаттамасын көрсететін арнайы жасалатын не таңдалатын нысан» деп атап көрсетеді [3].

Педагогикада үлгі ұғымына С.А. Смирнов [4], Г.М.Коджаспирова [5], А. Кукушкин [6], А.Н. Дахин [7] т.б. жан-жақты талдау жасай келе, өз тұжырымдарын берген.

А.Н.Дахин модельді «болашақта зерттелетін нысанның (құбылыстың) элементтері арасындағы құрылымдарды, ерекшеліктерді, қарым-қатынастар мен байланыстарды сызба, конструкциялар, белгілік формалар немесе формулалар арқылы неғұрлым қарапайым, тереңдетілген түрде көрсететін жасанды құрастырылған үлгі», – деп сипаттайды [7].

Г.И.Саранцева модельге мынадай анықтама береді: «материалдың бір бөлігін ойша немесе практикалық түрде қысқартып, көрнекі түрде беру», «нақты немесе болжанған ерекшеліктер мен құрылымдар көрініс табатын зерттелетін нысанның нақты бейнесі» [8].

Эстетикалық тәрбиеде қол жеткен нәтижелерді салыстыратын өлшем көрсеткіші ретінде эстетикалық тәрбие өлшемі (оқушының эстетикалық талғамы, өнер мен мәдениетті менгеруге деген ынтасы, табиғатқа сүйіспеншілігі, т.б.) алынады. Зерттеу барысында алдымен әр оқушының және бүкіл сыныптың нақты эстетикалық тәрбие деңгейін анықталуы қажет. Жоғарғы сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктері мен эстетикалық тәрбие беруінің өзіндік белгілеріне сай эстетикалық тәрбиеліліктің деңгейін сипаттайтын эстетикалық тәрбие берудің көрсеткіші арқылы анықталуға тиіс.

Көптеген авторлардың ғылыми еңбектерінде эстетикалық тәрбие беру деңгейін анықтау өлшемдері сараланған.

Мысалы, И.П.Подласыйдың анықтауы бойынша, эстетикалық тәрбиеліктің көрсеткіші ретінде эстетикалық мәдениет алынады. Эстетикалық мәдениет рухани мәдениеттің қосымша бөлігі ретінде тек қана өмірде ғана емес, мәдениетте де әдемілікті көріксізден, жағымды нәрсені жағымсыздан айыра білу болып табылады [1].

А.В.Елисееваның зерттеулерінде эстетикалық талғамның өлшемі ретінде төмендегідей белгілер алынған:

- сезімталды ықыластылық – адамның ішкі жан-дүниесін қанағаттандыратын эстетикалық сезімнің тереңдігі мен біртұтастығы;

- құндылықтарды бағдарлау жүйесі – алынған сан-алуан мәліметтер ағысын бағдарлай білу, нағыз рухани байлықтарды ажырату;

- өзін-өзі бағалаудың объективтілігі – өзінің адамгершілік-эстетикалық дамуына қатысты өзін-өзі сынға ала отырып, өзінің жеке басының қасиеттерін объективті бағалай білуі [9].

И.Ф.Гончаров оқушыларды эстетикалық тәрбие берудің нәтижесі ретінде адамның қоғамдағы мінез-құлқын, еңбек әрекеттерін, таным мен қарым-қатынас сапаларын айтады. Оның ойынша, осылар эстетикалық тәрбие берудің өзегі, оның маңызды өлшемі. Әсемдікті терең сезіну, эстетикалық құбылыстарды түсіне білу қабілеті, оларды саралай және бағалай білу, солардың негізінде ой қорытындысын жасай білуі мен эстетикалық құбылыстарға нәзік сезімталдық реакция, эстетикалық идеаларды жүзеге асыруға негізделетін өмірдің барлық саласындағы белсенді шығармашылық жұмыс – осының бәрі жеке адамның эстетикалық тәрбиесінің дәлелі [10].

О.В.Ковальчук эстетикалық тәрбиенің мынадай өлшемдерін атайды:

- эстетикалық ұғымдар мен түсініктердің қалыптасқандығы;
- эстетикалық сезімдердің дамығандығы;
- эстетикалық мүдделердің дамығандығы;
- оқушыға қолайлы эстетикалық шеберліктің қалыптасқандығы;

- эстетикалық іс-әрекеттерде жағымды мотивтер көрсету, кез-келген уақытта көмекке келу, қоршаған ортаға қатысты жақсылық ойлау, қайырымдылық жасау [11].

Жеке тұлғаның эстетикалық қасиеттерінің көрсеткіштері ретінде оның өмірдің әр түрлі қырларына қызығушылығын, эстетикалық әсерленуін, қоғамдағы мінез-құлық, таным, қарым-қатынас пен еңбек бағыттылығын атауға болады. Өмірдің барлық салаларындағы белсенді шығармашылық іс-әрекет те эстетикалық тәрбие берудің көрсеткіші, ол эстетикалық қабылдаудың дамуына, эстетикалық құбылыстарға деген нәзік эмоциялы серпіліске, оларды тереңнен түсінуге, эстетикалық идеалды жүзеге асырудағы іскерлікке негізделеді.

Эстетикалық тәрбиенің құрылымын сипаттау өзара байланысқан бірқатар компоненттерді белгілеуге мүмкіндік береді, олар:

- эстетикалық тәрбиенің өзіндік ерекше міндеттері;
- әр түрлі іс-әрекет түрлері;
- эстетикалық тәрбие міндеттеріне сәйкес тәсілдер;
- жалпы тәрбие әдістерінің негізінде арнайы әдіс-тәсілдерді

пайдалану;

- эстетикалық тәрбиеліктің қалыптасуы барысында көрінетін эстетикалық тәрбиенің нәтижелері.

Ғылыми әдебиеттерге шолу жасау және эстетикалық қарым-қатынас жайында сауалнама алу, бақылау жүргізу нәтижесінде сыныптан тыс жұмыс барысында жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие берудің компоненттері, өлшемдері мен көрсеткіштері анықталды. Біз ұсынып отырған жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие беру мотивациялық, мазмұндық, іс-әрекеттік компоненттермен тұтастықта қарастырылады. Бұл компоненттер халық композиторларының мұралары арқылы тұлғаның эстетикалық тәрбиелілігін сипаттайтын негізгі өлшемдер мен көрсеткіштерді, деңгейлерді анықтауға мүмкіндік берді.

Мотивациялық компонент білім деңгейін кеңейтуге деген талпыныс пен өз сезімдері мен әсерлерін, түсініктерін әртүрлі тілдік үйлесімдерден, композициялық құрылымдардан таба білу, халық композиторларының орындауға деген қажеттілігімен анықталады.

Мазмұндық компонент оқушылардың отандық және шетел өнер шеберлерінің шығармалары, бейнелеу өнерінің түрлері мен жанрлары, әсерлі құрал тәсілдері, жарықтың түсуі, тұстану заңдылықтары бойынша қажетті білім деңгейлерінің көлемімен анықталады. Қоршаған орта әсемдігін сезіну, түсіну, көре білу

кабілеттілігінің дамуынан, дүниетану пәнінен алған білімдерінен көрінеді.

Іс-әрекеттік компонент эстетикалық тәрбиелік бағытындағы біліктіліктер мен дағдылар жиынтығын құрайды Эстетикалық тәрбиеліліктің өлшемдері төмендегідей:

- өнер шығармаларын эмоционалды-образды қабылдау;
- өнер туралы эстетикалық білім мен көркемдік шығармашылық.

Жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие берудің үлгісі жасауда біз педагогиканың негізгі теориясына сүйенетін болсақ: а) эстетикалық тәрбиенің мақсаты мен міндеттері, мазмұны; б) эстетикалық әдет пен эстетикалық дағдылар қалыптастыратын әдістер мен тәсілдер, эстетикалық әсер ететін жағдай туғызу, эстетикалық іс-әрекетке ынталандыратын әдістер, ұстанымдар, қағидаларды, т.б. негізге алдық.

Халық композиторлары мұралары арқылы оқушылардың эстетикалық мәдениетін қалыптастыруда қазақ композиторларының әндерін үйрету, әңгіме, ертегі айту, мақал-мәтел, өлеңдерді қолдану арқылы жоғары сынып оқушыларының сабақ барысында және сабақтан тыс уақытта т.б. таныстырып үйрету эстетикалық тәрбие беру ісін ойдағыдай шешуге жәрдемдеседі.

Біз мектептегі жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие беруде мотивациялық, мазмұндық, әрекеттік және бағалаушылық компоненттері тұрғысынан өлшемдері мен көрсеткіштері тұрғысынан іске асырылды.

Компоненттер	Өлшемдері	Көрсеткіштері
Мотивациялық	Оқушылардың халық композиторларының мұраларын меңгеруге деген ынтасы	<ul style="list-style-type: none"> - халық композиторларының мұраларын үйренуге деген ынтасы, сүйіспеншілігі; - халық композиторларының әндерін меңгеруге деген ынтасы; - халық композиторларының әндерін орындауға деген оқушылардың бейімділігі; - тұлғаның музыка мен әндегі дыбыстарды және өнер әдістері туралы білімді терең меңгеруге деген ынтасы.
Мазмұндық	Халық композиторларының мұраларының мән-мағынасын түсінуі	<ul style="list-style-type: none"> - халық композиторларының мұраларының мән-мағынасын, әндерінің мазмұнын түсінуі;

		<ul style="list-style-type: none"> - халық композиторларының әндерін орындау біліктілігі; - халық композиторларының әндерін орындау дағдысы; - халық композиторларының әндеріндегі көркемдік мәдениетті танып білуі.
Іс-әрекеттік – бағалаушылық	Халық композиторларының мұралары бойынша білімі, білігі, халық композиторларының мұраларын бағалай білуі.	<ul style="list-style-type: none"> - халық композиторларының мұраларын менгерудегі өз бетінше жұмыс істеуі; - халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық талғамдарды ажырата білуі; - халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық құндылықтарды ажырата білуі; - халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық құндылықтарды бағалауы.

Кесме 1. Мектептегі жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие берудің өлшемдері мен көрсеткіштері.

Мектептегі жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының әндері арқылы эстетикалық тәрбие берудің өлшемдері мен көрсеткіштері негізінде тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар барысында жүргізілген жұмыстар барысында оқушылардың білімдік және тәрбиелік үш деңгейі жоғары, орта және төменгі деңгейлері айқындалды.

- Төменгі деңгей. Оқушылардың халық композиторларының әндерін менгеруге деген ынтасы, халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық құндылықтарды ажырата білуінде, эстетикалық құндылықтар тұлғаның жеке бас қасиеттерінде жеткіліксіздігі анықталды.

- Орта деңгей. Оқушылардың халық композиторларының әндерін менгеруге деген ынтасы бар, халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық құндылықтарды ажырата біледі, эстетикалық құндылықтар тұлғаның жеке бас қасиеттеріне айнала қоймаған.

- Жоғары деңгей. Жоғары сынып оқушыларына халық композиторлардың әндерін менгеруге деген ынтасы жоғары, халық композиторларының әндеріндегі эстетикалық құндылықтарды ажырата біледі және эстетикалық құндылықтарды бағалай алады.

Халық композиторларының мұралары арқылы оқушылардың эстетикалық мәдениетін қалыптастыру пән сабақтарының мүмкіндіктері мен сабақтан тыс уақытта жүргізілетін жұмыстар негізінде іске асырылды. Халық композиторларының мұралары арқылы оқушылардың эстетикалық мәдениетін қалыптастыруда Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасын, Қазақстан Республикасында оқушы жастарға рухани-эстетикалық тәрбие беру тұжырымдамасын, пән сабақтарының мазмұны (қазақ әдебиеті, тарих), сабақтан тыс уақытта тәрбие жұмыстарының әртүрлі формалары мен әдістері, мектептен тыс іс-шаралар және ата-аналармен жұмысты қамтыған жоғары сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие беру жүйесі ұсынылды.

Зерттеу жұмысымызды теориялық негіздеу барысында оқушыларға эстетикалық тәрбие берудің құрылымдық – мазмұндық үлгісі айқындауда тәрбиені ұйымдастырудың негізгі ұстанымдарын оқытудың өмірмен, практикамен байланыстылығы, жүйелілік және бірізділік, үздіксіздік, көрнекілік, жанрлық және көркемдік, т.б. басшылыққа алдық.

Жалпы зерттеу жұмысының негізгі мазмұны халық композиторлардың әндері арқылы тұлғаның эстетикалық сезімін, шығармашылық қабілеттерін дамыту, халық композиторлардың әндері арқылы эстетикалық ұғымды, пайымдауды, баға беруді және эстетикалық танымды қалыптастыру және халық композиторлардың әндері арқылы өнер салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамытуға, тұлғаның музыка мен әндегі дыбыстарды және өнер әдістері туралы білімді терең меңгеруге бағытталады.

Мақсатқа бағытталған қағидаға тұлға дамуының әрбір кезеңіндегі нақты мақсатты бағдар, ұжымдық қажеттіліктердің нақты есебі, басты тәрбиелік іс-әрекеттердің түрін дұрыс таңдау жатады.

Гуманистік бағыттағы қағида гуманистік ойлар мен бағыттардың алдыңғы орынға шығуын ұсынады, яғни әрбір тұлғаға сыйластықпен қарау, оның барлық күш-жігерінің дамуына қамқорлық жасау, еркіндігі мен әлеуметтік құқығын тану, мұғалімнің білім алушылар мен тәрбиеленушілердің дамуына жауапты субъект – субъект қатынасы негізінде өзара іс қимыл жасау.

Табиғилылық қағидасы тәрбиенің табиғи және әлеуметтік мәдени үрдістер арасындағы ара-қатынасын ғылыми тұрғыда

түсінуге негізделеді, яғни оқушылар жынысына, жасына сәйкес тәрбиелейді, олардың бойында өзін-өзі дамытуда, жүріс-тұрыс әрекеттері барысында туындайтын экологиялық зардаптар үшін жауапкершіліктерін қалыптастырады.

Мәденилілік қағидасы тәрбие жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде ұлттық мәдениеттің нормалары мен құндылықтарына сай, жалпыадамзаттық құндылықтарға қайшы келмейтін аймақтық дәстүрлерге сай жүзеге асады.

Әлеуметтік өзара іс-әрекеттің тиімділік қағидасы білім беру жүйесіндегі түрлі ұжымдардағы тәрбие деп ұйғарылды, ол тәрбиеленушілердің қарым-қатынас аумағын кеңейтуге мүмкіндік береді, мәдени әлеуметтік үрдістерде өзін-өзі анықтауына сындарлы жағдай жасайды, негізінен өз-өзін танытуға әлеуметтік бейімделу дағдыларын қалыптастырады.

Тұлғаның әлеуметтік мәдени білігін дамытуды тәрбиелеуді шоғырландыру қағидасы тәрбиенің түпкі мақсаты мен тактикасы балаға, жасөспірімге, жас жеткіншектің әлеуметтік мәдени тәжірибені меңгеруіне және әлеуметтік ортада өзін-өзі еркін анықтауына қалыптастырады.

Тәрбие үздіксіздігі (үздіксіз тәрбие) қағидасы – тұлғаның тіршілік әрекетінің барлық сатыларындағы жан-жақты даму ұйғарылған: шығармашылық шабытының толығы және оның кәсіби және жалпы мәдениеттілігінің жоғарылауы, күші мен қабілеттерін толығымен іске асыру мүмкіндіктер қарастырады.

Бірлік талабы мен сабақтастықты қамтамасыз ету қағидасы – мұғалімдердің мектеппен, мектеппен тыс мекемелермен, отбасымен достастығын құру, тұлға дамуының барлық сатыларында тәрбие сапасын көтеру ең қажетті шарт, сонымен қатар әлеуметтік орта (мәдениет және өнер, баспасөз, көркем әдебиеттер, кино теле-радио хабарлар, жинақталған баспасөз мәліметтері және т.б.) тәрбиенің жағымды әсерін күшейту ұсынылады.

Жеке тұлғалану қағидасы әрбір оқушының жеке әлеуметтік даму жолын анықтау, оның ерекшеліктеріне сәйкестендіріп арнайы міндеттерді бөліп беру, әрбір баланың жеке потенциалын ашуға және өзін-өзі көрсетуіне мүмкіндіктер беру, оқуда және оқудан тыс жұмыстарда тұлғаның табиғи мүмкіндіктерін ашатын іс-әрекеттердің түрлеріне баланы қатыстыру.

Тәрбиенің ортасын құру қағидасы білім беру мекемелерінде баланың әлеуметтенуіне мүмкіндік тудыратын қарым-

катынастарды құру талап етіледі. Ең алдымен, педагогтар мен оқушылардың ұйымшылдығы яғни мектеп ұжымының бірлік идеясы маңызды рөл атқарады. Әрбір сыныпта, пән бірлестіктерінде ұйымшылдық пен психологиялық бірлік (интеллектуальды, ерікті және эмоциональды) қалыптасуы керек. Тәрбие ортасын құру – педагогикалық үрдіске қатысушылардың өзара жауапкершілігі, көңіл-күйге ортақтасуы, өзара көмегі, қиындықты бірге жеңе алу қабілеті болып табылады.

Этникалық қағида – бірінғай этникалық мәдениет негізінде жалпы ұлттық мәдениеттің гүлденуіне мүмкіндік, жасайтын мәдени ортаның қалыптасуы, қоғамдық қатынастар, азаматтық келісім мен үйлесімге жету. Субъектінің ана тілі мен мәдениетін толық игерумен қатар әлемдік мәдени құндылықтарды, дәстүр, тіл, психикалық тұрпат, этникалық сананы қамтитын рухани өмір саласына араластыру іс-әрекеттерін ұйымдастыру.

Жоғарыда эстетикалық тәрбие беруге байланысты мақсат, міндеттерді, ұстанымдарды, заңдылықтарды негізге ала отырып, эстетикалық талғамы қалыптасқан тұлғаны қалыптастыруға болады.

Жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие беру жүйесін құруда сыныптан тыс жұмыс барысында төмендегідей ұстанымдар пайдаланылды:

Оқытудың өмірмен, практикамен байланыстылығы принципі. Шығармашылық тұрғысынан алғанда оқылатын қолданбалы, практикалық материал ғылыми, ізденістің нәтижесі, ол біржолата орныққан құбылыс емес, ғылымның, қоғамның дамуына байланысты өзгеріп отырады.

Жүйелілік және бірізділік принципі білім, білік, дағдының белгілі бір ретпен жүйемен қалыптасқан оқу материалының әрбір элементі келесімен логикалық түрде байланысып, кейінгінің алдыңғыға сүйеніп жаңаны игеруге даяр болуын талап етеді. Жүйелілік пен бірізділік тек педагогтардың ғана іс-әрекетінде емес, білім алушылардың іс-әрекетінде де іске асуы керек. Олардың іс-әрекетін тиімді жоспарлау, өзіндік білім, өзіндік даму дағдыларын қалыптастыру жолымен іске асады.

Көрнекілік принципі сезімдік қабылдау. Неғұрлым ол әртүрлі болса, солғұрлым оқу материалы берік меңгеріледі. Оқу құралдарының қазіргі жетістіктері, әсіресе мультимедиа технологиясы мен шығармашылық іс-әрекеттің толық көрінуін қамтамасыз етеді.

Оқытудың міндеттері мен мазмұнына байланысты әртүрлі әдістер мен құралдарды үйлестіру принципі. Педагогтың міндеті әдістер мен құралдардың ең тәуір үйлесімін таңдау. Тәрбиенің міндеттері мен мазмұны білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін, білім деңгейін, тәжірибесін, әлеуметтану дәрежесін ескереді. Тәрбиедегі көптеген міндеттер тәрбие әдістерін түрлендіруді және жетілдіруді талап етеді.

Тәрбиеге қажетті жағдай тудыру факторлары төрт жағдайды қамтиды: оқу-материалдық, моральдық-психологиялық, эстетикалық және уақыттық. Бұл жағдайлар өзара байланыса отырып тәрбие процесіне әсерін тигізеді.

Білім беру, тәрбиелеу және дамытуды нәтижелерінің беріктігі принципі.

Тек білімдік емес, дамытушылық, тәрбиелік тиімділіктің беріктігі; адамгершілік көзқарастың, оқу танымдық іс-әрекет дағдыларының беріктігін көздейді; сонымен бірге алған білім, білік, дағдылардың практикалық бағыттылығы ескеріледі.

Сабақтастық принципі көп сипатты: жалпы орта мектепте бастауыш, орта және жоғары кәсіптік білім; білімдік бағдарламалар мен мемлекеттік білім стандарттары; технологиялар, әдістер, оқытуды қалыптастыру формалары және т.б.

Оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруда төмендегідей принциптерін басшылыққа алуға болады деп санаймыз. Олар: жанрлық және авторлық, көркемдік-эстетикалық, әдебиеттану, қарым-қатынас-тілдік, даралап оқыту.

Көрнекілік Жанрлық және авторлық принциптерді пайдалану әр түрлі жанрда жазатын бір автордың бірнеше шығармасын біруақытта қарастыру, мысалы. Біржан сал, Ақан сері, Абай, Мұхит, Балуан Шолақ, Жаяу Мұса, Мәди, Үкілі Ыбырайдың көркемдік сюжеттік өлеңдері. Халық композиторларының бір жанрда жазған шығармалары салыстырмалы түрде қарастырылады.

Көркемдік-эстетикалық принцип. Халық композиторларының шығармалары оқушылар алдына қоршаған дүниенің байлығын және адамдардың қарым-қатынасын ашады, эстетикалық сезімдерін ұштайды, болмысқа деген өзіндік көзқарасын қалыптастырады.

Бұл принцип өнердің барлық басқа түрлерінің арасындағы байланыстың белсенді тұрақтылығын қарастырады.

Әдебиеттану принципі әдеби шығармамен танысып, оны талдағанда іске асады. Сөзге ерекше көңіл бөлінеді, себебі ол

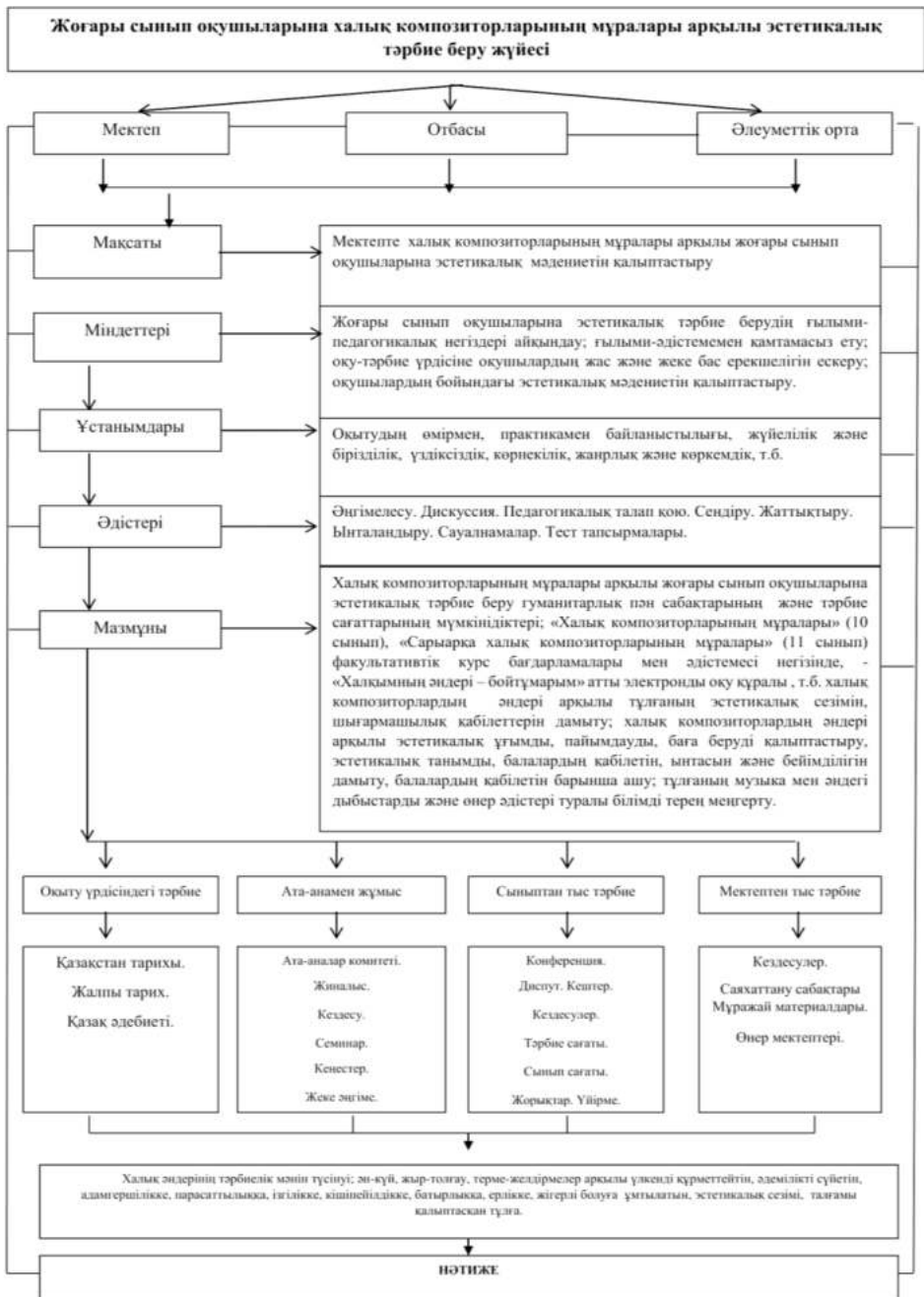
көркемдік бейне жасаудың құралы, оның арқасында автор өзінің ойын, сезімін, көңіл күйін, көзқарасын жеткізеді. Оқушылардың көркемдік бейнені түсінуі шығарманы бейнелік құралдарын талдау арқылы іске асады, көркем шығарманы талдау барысында онда көтерілген проблемалар, адамгершілік және эстетикалық идеялар көркемдік формалар, отан туралы, бейбітшілік, дүние туралы оқушылардың түсінігі толығады.

Әдебиеттану принципі оқытудың бастапқы кезеңінің ерекшеліктерін ескере әдеби шығарманы талдағанда іске асады, көркем образды жасаудың құралы ретінде қабылданады, сөз арқылы автор өзінің ойын, сезімін, идеяларын жеткізеді. Көркемдік шығармамен жұмыс көркемдік мәнерлік эпитет, тенеулерді талдаумен шектелмеуі тиіс. Оқушылар адамгершілік-эстетикалық идея көркем форма, композиция сияқты ұғымдардың алғашқы түсініктерін меңгереді.

Қарым-қатынастық тілдік принципі оқушылардың сөйлеу мәдениетін дамытуға үлес қосады. Мектепте халық композиторларының мұралары арқылы жоғары сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін қалыптастыру әңгімелесу, дискуссия, педагогикалық талап қою, сендіру, жаттықтыру, ынталандыру, сауалнамалар, тест тапсырмалары сияқты тиімді деп саналған әдіс-тәсілдері іріктеліп алынды.

Жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие беру жүйесі оқыту үрдісіндегі Қазақстан тарихы, жалпы тарих, қазақ әдебиеті пәндері арқылы жүргізілсе, ата-анамен жұмыс барысында ата-аналар комитеті, жиналыс, кездесулер, семинар, кеңестер, жеке әңгіме арқылы жүзеге асырылады.

Сыныптан тыс тәрбие конференция, диспут, кештер, кездесулер, тәрбие сағаты, сынып сағаты, жорықтар, үйірме, апталықтар, көрмелер өткізумен сипатталады. Жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие беру жүйесі мектеп, отбасы және әлеуметтік ортаның ынтымақтастығында жүзеге асады.

Кесте 2. Жоғары сынып оқушыларына халық композиторларының мұралары арқылы эстетикалық тәрбие берудің құрылымдық мазмұндық үлгісі.

Әдебиеттер

1. Ақан тағылымы. Ақан сері Қорамсаұлының 100 жылдық мерей тойына арналған республикалық ғылыми-практикалық конференция. – Көкшетау, 1994. - 128 б.
2. Жұбанов А. Замана бұлбұлдары. – Алматы, Дайк-Пресс. 2001.-440 б.
3. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс; Учебник для студентов пед. вузов; Процесс воспитания. – М., 1999. – 245 с.
4. Смирнов С.А., и др. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. – Москва, АСАДЕМА. 2003. -512 с.
5. Коджаспирова Г.М. Педагогика. – Москва, ГАРДАРИКИ. 2009. -528 с.
6. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность //Педагогика, 2003 №4, С. 22
7. Кукушкин Общие основы педагогики. Серия педагогическое образование. – Ростов н.Д., Издательский центр МарТ, 2002. - 224.
8. Саранцева Г.И. Цель, объект, предмет педагогического исследования //Педагогика 2002, №7, С.16
9. Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средства искусства и действительности. – М., Педагогика, 1986. – 126 с.
10. Жұмалиева Т., Ахметбекова Д., т.б. Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы. – Алматы. 2005. -557 б.
11. Қазақ мектептері мен мектепке дейінгі балалар мекемелерінде имандылық – эстетикалық тәрбие берудің тұжырымдамасы. – Алматы, РБК. 1990. -52 б.

References

1. *Aqan tagylymy. Aqan seri Qoramsaulynyn 100 zhyldyq merej tojyna arналған respublikalyq gylymi-praktikalыq konferenciya.* – Kokshetau, **1994.** -128 b. (In Kazakh)
2. Zhubanov A. *Zamana bulbuldary.* – Almaty. Dajk-Press. **2001.**- 440 b. (In Kazakh)
3. Podlasyj I.P. *Pedagogika. Novyj kurs; Uchebnik dlja studentov ped. vuzov; Process vospitanija.* – М., **1999.** – 245 s. (In Russ.)
4. Smirnov S.A., i dr. *Pedagogika: pedagogicheskie teorii, sistemy, tehnologii.* – Moskva, ASADEMA. **2003.** -512 s. (In Russ.)
5. Kodzhaspirova G.M. *Pedagogika.* – Moskva, GARDARIKI. **2009.** -528 s. (In Russ.)
6. Dahin A.N. *Pedagogicheskoe modelirovanie: sushhnost', jeffektivnost' i neopredelennost' //Pedagogika, 2003 №4, S 22 (In Russ.)*
7. Kukushkin *Obshhie osnovy pedagogiki. Serija pedagogicheskoe obrazovanie.* – Rostov n.D., Izdatel'skij centr MarT, **2002.** -224. (In Russ.)
8. Saranceva G.I. *Cel', objekt, predmet pedagogicheskogo issledovanija // Pedagogika 2002, №7, S.16 (In Russ.)*
9. Goncharov I.F. *Jesteticheskoe vospitanie shkol'nikov sredstva iskusstva i dejstvitel'nosti.* – М., Pedagogika, **1986.** – 126 s. (In Russ.)
10. Zhumalievа T., Ahmetbekova D., t.b. *Qazaq halqynyn dasturli muzykasy.* – Almaty. **2005.** - 557 b. (In Kazakh)
11. *Qazaq mektepteri men mекtepke dejingi balalar mekemelerinde imandylyq – jestetikalyq tarbie berudin tuzhyrymdamasy.* – Almaty, RBK. **1990.** -52 b. (In Kazakh)